

УДК 069:358.4

С. В. Лисак

НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ АВІАЦІЙНО-КОСМІЧНОГО ПРОФІЛЮ ВІННИЧЧИНИ

Досліджується питання наукової та культурно-просвітницької роботи музеїв історії авіації і космонавтики Вінниччини, аналізуються основні напрямки, види і форми здійснення даної діяльності музеями.

Ключові слова: авіація, виставка, відвідувач, військова техніка, делегація, екскурсія, експозиція, конференція, космонавтика, лекція, музей, музейний предмет, палац, Повітряні Сили Збройних Сил України, семінар.

Исследуется вопрос научной та культурно-просветительной работы музеев истории авиации и космонавтики Винниччины, анализируются основные направления, виды и формы осуществления данной деятельности музеями.

Ключевые слова: авиация, выставка, посетитель, военная техника, делегация, экскурсия, экспозиция, конференция, космонавтика, лекция, музей, музейный предмет, дворец, Воздушные Силы Вооруженных Сил Украины, семинар.

The question of scientific and cultural-prosvetitelnoy work of museums of history of aviation and cosmonautics of Vinnichchini is explored, basic directions, kinds and forms of realization of the given activity by museums are analysed.

Key words: aviation, exhibition, visitor, military technique, delegation, excursion, exposition, conference, cosmonautics, lecture, museum, museum object, palace, Air Force of Military Force of Ukraine, seminar.

Постановка проблеми. Музеї – це наукові та культурно-просвітницькі заклади, які відповідно із своїх соціальних функцій здійснюють окрім комплектування, обліку і збереження, ще вивчення та популяризацію пам'яток історії і культури, в тому числі пам'яток науки і техніки. Музеї це передусім джерела знань, їх мета нести освіту та виховувати майбутні покоління. Реалі-

зація функцій музеїв здійснюється через їх науково-освітню діяльність. В даній статті висвітлена проблема з дослідження наукової та культурно-просвітницької роботи музеїв авіаційно-космічного профілю Вінниччини, їх основних напрямків, видів і форм організації цієї діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Добре вивчена і відтворена в експозиціях музеїв інформація служить справі виховання, зберігає й акуму-

лює досягнення суспільства, визначає шляхи його подальшого прогресу. Співробітники музею доносять цю інформацію через різноманітні засоби масової комунікації. Дослідження наукової та культурно-освітньої роботи музейних закладів з авіаційної та космічної тематики Вінниччини є необхідним засобом для удосконалення видів цієї діяльності та подальшого формування і розвитку державної музейної мережі на сучасному етапі. Саме тому тема цього дослідження стала сьогодні актуальною.

Мета статті – науково-історичне дослідження напрямків, видів і форм наукової та культурно-просвітницької діяльності музеїв авіаційно-космічного профілю Вінниччини, систематизація матеріалів з даної проблеми.

Досі цьому питанню не приділялося достатньої уваги і тому в українській історіографії знайти наукові праці в цьому напрямі дуже складно. В роботі були використані документи із архівів музейних установ [8; 9; 10; 11; 18], а також розглянуті друковані матеріали в періодичних виданнях [6; 17; 24; 27] і довідниках [1; 5] та інша друкована продукція, що видається музейними закладами [2; 21].

Виклад основного матеріалу. У другій половині XVIII ст. у містечку Вороновиця був побудований триповерховий палац в стилі раннього класицизму, який належав польським магнатам Грохольським. Палац прикрашений коринфськими колонами та має з обох боків двоповерхові напівкруглі крила. Стіни прикрашені ліпними гірляндами з квітів та фруктів. В палаці було 43 кімнати загальною площею більше 2500 м² [2]. В 1869 р. Людгард Грохольський емігрував до Австрії. Палац у Вороновиці було продано Миколі Можайському, який невдовзі помер. Управляв маєтком брат покійного – російський офіцер Олександр Можайський.

Колишній морський офіцер О. Ф. Можайський захоплювався повітроплаванням. Багато часу він присвячував спостереженню за польотами птахів. Саме у селищі Вороновиці Олександр Федорович побудував найпростіший літальний апарат – планер, який піднімався в повітря за допомогою буксира. Неодноразово піднімався в повітря на своєму апараті і сам винахідник. В 1876 р. Олександр Можайський переїжджає до Петербурга [24, с. 13], а його справу в Україні згодом продовжували вітчизняні авіаконструктори та льотчики.

7 травня 1971 р. в пам'ять перебування О. Ф. Можайського у Вороновиці, рішенням виконкому Вінницької районної ради в приміщенні палацу було засновано Музей авіації ім. О. Ф. Можайського. Створювався музей учнями та вчителями Вороновицької СШ № 1 Він-

ницького району при допомозі краєзнавців і льотчиків військової авіаційної частини з Вінниці. Перша музейна експозиція розміщувалася в трьох парадних залах другого поверху загальною площею 263 м², мала назву «Від О. Ф. Можайського до Ю. О. Гагаріна» і нараховувала 647 предметів [1, с. 25-27]. Експозиція розповідала про життя і наукову діяльність Олександра Можайського, відображала бурхливий розвиток вітчизняної авіації від перших дирижаблів і парових аеропланів до сучасних надзвукових повітряних кораблів [5, с. 36].

Постановою колегії Міністерства культури Української РСР від 29 лютого 1972 р. Музею історії авіації смт. Вороновиці Вінницького району Вінницької області присвоєно найменування «Народний музей» [23]. Наказом Міністерства культури Української РСР № 270 від 29 червня 1989 р. музей було зареєстровано [26], тобто він отримав статус державного.

При музеї історії авіації була створена «Рада музею», що складалася з 12 учнів Вороновицької школи, яких очолював обраний голова ради. У свою чергу за діяльністю музейної ради слідував та методично допомагав педагог-керівник, що назначався із складу вчителів.

Найактивнішими учнями та вчителями школи в музеї історії авіації була організована культурно-освітня діяльність. Розроблялися та проводилися різноманітні екскурсії, як в приміщенні самого музею по його експозиціях та виставках, так і поза його межами по садово-парковій зоні садиби. По цільовій направленості екскурсії ділилися на культурно-просвітницькі для жителів й гостей містечка та навчальні переважно для самих учнів. Також на базі музею читалися лекції з використанням музейного матеріалу та проводилися уроки [18, арк. 3].

«У колишній палац, якому судилося стати колискою вітчизняної авіації, нині йдуть і їдуть люди – тут відкрито єдиний у країні народний музей авіації і повітроплавання імені О. Ф. Можайського» [27, с. 4]. З часів створення музею в ньому побувало близько півмільйона екскурсантів, серед них делегації з Болгарії, Польщі, Кореї, студенти з В'єтнаму, Кіпру тощо.

В 1998 р. у музеї було проведено реекспозицію, відтоді він змінив назву на сучасну – Державний музей історії авіації та космонавтики України. Музей залишився в колишніх в трьох парадних залах південного крила другого поверху, але вже трохи з більшою загальною 593 м² та експозиційною 500 м² площами [26, арк. 3]. Сучасна експозиція складається з таких розділів: зародження і початковий період розвитку авіації; життя та діяльність О. Ф. Можайського; український період розвитку авіації;

період Великої Вітчизняної війни; авіація України на сучасному етапі; внесок України в становлення та розвиток космонавтики.

Сьогодні музей історії авіації та космонавтики України веде активну наукову роботу. Музей поповнюється різними документами, фотографіями, книгами тощо, які потребують наукового вивчення. А вже добре вивчені музейні предмети обов'язково використовуються у написанні тематико-експозиційних планів при підготовці нових музейних виставок. Так співробітниками музею у 2009 р. були організовані виставки-експозиції: до 20-річчя з дня виведення радянських військ з території Афганістану: «Афганістан 1979-1989 рр.»; до Дня захисника Вітчизни: «На захисті Вітчизни»; до Міжнародного дня космонавтики: «Космічними орбітами»; до Дня Перемоги: «Збережемо пам'ять про подвиг»; до Дня музеїв України: «Скарбниці Поділля» (віртуальна подорож музеями Поділля); до Дня Соборності України: «Символи України – символи віри і надії»; та до Дня авіації України: «Сучасна авіація» [9, арк. 3]. Окрім виставок до цих свят були розроблені і тематико-структурні плани проведення масових заходів по їх святкуванню.

Робітники музею спрямовують наукову роботу на розширене, детальне вивчення та дослідження тематики музею, з таких тем, як: «Український період діяльності та значення винаходу О. Ф. Можайського» та «Сучасна авіація України», а також приймають активну участь в наукових конференціях [3]. Розробляються та готуються нові тематичні лекції, які систематично читаються для учнів загальноосвітніх шкіл, студентів вузів та інших навчальних закладів в приміщенні музею та поза його межами. У 2009 р. на базі Вороновицького музею було проведено два семінари для працівників народних музеїв с. Оленівка та с. Жабелівка: «Комплектування фондів, запис та оформлення книг надходження експонатів основного фонду, планування роботи та звітність в музеях» [9, арк. 3].

Основною формою культурно-просвітницької діяльності музею історії авіації та космонавтики України залишаються екскурсії. Лектор-екскурсовод проводить екскурсії по залам музею та знайомить відвідувачів з самим маєтком і його парком. Всі бажаючі можуть безкоштовно відвідати музей у так звані «дні відкритих дверей», які організуються працівниками музею до Дня народження О. Ф. Можайського, Міжнародного дня космонавтики, Дня Перемоги, Дня захисту дітей, Дня молоді, Дня авіації України, Дня незалежності України та Дня знань (1 вересня). Також до цих днів музеєм проводяться різноманітні акції, так, наприклад, у 2010 р. до Дня музеїв України була проведена акція «Сфото-

графуйся у скафандрі», Дня захисту дітей: «Я поведу тебе в музей» (ознайомлення дошкільнят з експозицією музею з переглядом відеофільмів) [20, арк. 3], до 185-річчя від дня народження О. Ф. Можайського та 240-річчя з дня заснування маєтку була організована акція «Врятуємо пам'ятку» та відкрито благодійний банківський рахунок на реставрацію пам'ятки архітектури України XVIII ст. маєтку Грохольських – Можайських (1770-2010 рр.) [4, с. 9].

Співробітники музею організують дуже цікаві і пізнавальні зустрічі ветеранів Великої Вітчизняної війни, військовослужбовців та краєзнавців з жителями селища та школярами Вороновицької ЗОСШ № 1 і ПТУ-14 [15, арк. 1].

Традиційною формою культурно-просвітницької діяльності музею є і консультації, які надають музейні робітники представникам засобів масової інформації та окремим відвідувачам.

Музей історії авіації та космонавтики України приймав у своїх стінах делегації як з України, так і з Росії, Білорусі, Англії, Ізраїлю. Окрім делегацій відвідувачами музею стають ветерани війни та праці, вчителі, учні, студенти ВНЗ, військовослужбовці, журналісти, викладачі тощо.

Сьогодні, окрім Державного музею історії авіації та космонавтики України, під дахом колишнього палацу Грохольських – Можайських працюють Меморіальна кімната-музей кобзаря В. М. Перепелюка, доросла та дитяча бібліотеки, школа естетичного виховання та Будинок для дітей і молоді [4, с. 9].

Вороновицький музей історії авіації та космонавтики України відображає у своїй експозиції талант, енергію, працю винахідників та льотчиків, їх віддане служіння Батьківщині. Музей веде активну роботу з популяризації історії української авіації. Його працівники займаються пошуком, збиранням, обробкою, вивченням й збереженням матеріалів з історії авіації, проводять консультації із цих питань, беруть участь у різних наукових конференціях, пишуть статті, організують різні виставки, зустрічі, проекти та акції до визначних історичних та державних дат.

17 березня 1992 р. згідно директиви Начальника Головного штабу Збройних Сил України були створені Військово-Повітряні Сили України. На базі штабу 24-ї Повітряної армії у м. Вінниці було сформовано штаб Командування Військово-Повітряних Сил України. В грудні 2004 р. шляхом об'єднання Військово-Повітряних Сил і Протиповітряної оборони був створений новий вид Збройних Сил – Повітряні Сили.

Військово-історичний музей Повітряних Сил Збройних Сил України у м. Вінниця є унікаль-

ним і єдиним свого роду на Україні. А унікальний він тим, що в ньому зібрані експонати військової техніки (авіаційної, зенітно-ракетної, радіолокаційної та стратегічної ракетної зброї), яка в різні роки стояла на озброєнні різних видів Збройних Сил, як Радянського Союзу в цілому, так і України [6, с. 10].

В 2001 р. командуючий Військово-Повітряними Силами України, генерал-полковник В. І. Стрельников віддав розпорядження «Про створення музею Військово-Повітряних Сил». Так 25 серпня 2001 р. відбулося відкриття першої експозиції літальних апаратів на території Головного штабу Головного командування Військово-Повітряних Сил ЗС України у м. Вінниці [21].

З появою нового виду в Збройних Силах (ЗС) України – Повітряних Сил (ПС), були видані директиви Міністром оборони України від 20.04.2005 р. № Д-322/1/010 [11] і Командувача ПС ЗС України від 05.05.2005 р. № 350/106/1/03 «Про створення Військово-історичного музею ПС у м. Вінниця – до 31.10.2005 р.» [10] та наказ начальника штабу – першого заступника командувача ПС ЗС України від 04.11.2005 р. № 203 «Про формування Військово-історичного музею ПС ЗС України» [14]. Так на базі музею Військово-Повітряних Сил був створений новий Військово-історичний музей Повітряних Сил Збройних Сил України. Наказом Командувача ПС ЗС України генерал-полковника А. Я. Торопчина від 31.10.2005 р. № 317 було затверджено «Положення про Військово-історичний музей ПС ЗС України» [12]. В наказі начальника музею від 04.11.2005 р. № 1 «Про початок функціонування Військово-історичного музею ПС ЗС України» зазначається: «Вимоги щодо формування музею виконані. Датою створення Військово-історичного музею ПС ЗС України вважати 31 жовтня 2005 р.» [13].

Сьогодні у фондах музею нараховується близько 4 тис. предметів, але головними з них є 44 музейних експоната, що знаходяться на території відкритого майданчика штабу Головного командування ПС ЗС України. На майданчику музею розташовано: 20 літаків, 4 вертольота, 2 радіолокатора, 10 зенітно-ракетних комплексів, 3 безпілотних апарата, 1 пускова установка ракети «Піонер» та 1 посадкова капсула космічного апарату «Союз». Також в експозиції представлено і авіаційне озброєння.

Наукова та культурно-просвітницька робота співробітниками Військово-історичного музею ПС ЗС України планується і проводиться відповідно до вимог наказу Міністра оборони України № 95 від 06.03.2002 р. «Про затвердження Положення про організацію діяльності

військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудова) слави у Збройних Силах України» [22].

Працівники проводять наукову роботу з виявлення, вивчення та дослідження музейних предметів, які потрапляють до музею. Кожен окремий предмет обов'язково фотографується та описується у спеціальному бланку паспорту. В 2007 р. було здійснено розробку тематико-експозиційного плану та проект архітектурно-художнього рішення музейної і виставкової експозиції. «У лютому-березні 2007 р. начальником Військово-історичного музею та його заступником було розроблено проект музейної зали на другому поверсі клубу в/ч А-0549, яка присвячена історії ПС ЗС України з 01.12.2004 р. до цього часу» [19, арк. 5]. Експозиція музейного залу була розділена на чотири окремих розділи: історія створення ПС ЗС України, озброєння ПС ЗС України, колекція моделей літаків та вертольотів, а також озброєння авіації, що представлена ракетами різного призначення [7, с. 13] та 43-я Червонопрапорна ракетна армія (1960-2002 рр.). Але треба зауважити, що для широкого кола відвідувачів екскурсії в музейному залі не проводяться, бо його експозиція ще знаходиться у стані доопрацювання співробітниками музею.

Робітники музею здійснюють наукову роботу по дослідженню таких тем, як: безпека польотів, авіакатастрофи, підготовка льотного складу, тактика авіації, пілотажні групи світу, авіація другої світової війни, авіаційна техніка, військова авіація ХХІ ст. Проводиться збір, узагальнення та використання матеріалу з досвіду авіаційних музеїв України та світу для розвитку власного музею. Збирається друкований матеріал з наукових та періодичних видань, з мережі Інтернет, а головним джерелом по отриманню цінного досвіду діяльності інших музеїв є безпосереднє спілкування з їхніми працівниками.

Військово-історичний музей розробляє тематико-експозиційні плани виставок авіаційного озброєння та льотної амуніції і тематико-структурні плани заходів, що проходять в рамках річних виводу радянських військ із Афганістану, до Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні, річницям Збройних Сил України, Повітряних Сил Збройних Сил України, а також до державних, професійних свят, знаменних і пам'ятних подій у житті держави та її Збройних Сил [8, арк. 1].

Працівники музею приймають активну участь в наукових конференціях з публікацією доповідей, а також стають організаторами і своїх власних конференцій та надають допомогу в проведенні таких конференцій іншим уста-

новам. «Офіцерами управління виховної та соціально-психологічної роботи Командування ПС ЗС України спільно зі співробітниками Військово-історичного музею ПС ЗС України у день 90-річчя І. Кожедуба у Вінниці було проведено науково-практичну конференцію» [25, с. 3].

Безпосереднім проявленням культурно-просвітницької роботи Військово-історичного музею є його екскурсійна діяльність, що здійснюється у формі музейних екскурсій. Оскільки музей розташований на території військової частини, то актуальною є проблема з пропусковим режимом [17, с. 2]. Тому з 2007 р. Співробітниками музею була розпочата роз'яснювальна робота в навчальних закладах по основним вимогам оформлення заявок на екскурсію до музею.

На території відкритого майданчика штабу Головного командування ПС ЗС України, де розміщена основна натурна експозиція музею, проводяться екскурсії: навчальні з військовослужбовцями; оглядові з учнями шкіл, коледжів, студентами ВНЗ, гостями та громадянами міста; тематичні з військовослужбовцями та іноземними військовими делегаціями.

З часу створення музею кожен рік відвідує понад 15 тисяч осіб. Побували й офіційні іноземні делегації зі США, Росії, Королівства Швеція, Румунії, Німеччини, Королівства Бельгія, Великої Британії та В'єтнаму [16, арк. 1]. «Спекотних» днів у працівників музею особливо багато в дні «відкритих дверей», що проходять чотири рази на рік до Дня Перемоги, Дня Військової Протиповітряної оборони України, Дня авіації, Дня Збройних Сил України. Саме у ці дні музей відвідує дуже багато людей, для яких організуються екскурсії та проводяться консультації. Також надаються розгорнуті інтерв'ю журналістам телеканалів та газет. В проведені днів «відкритих дверей» кожного разу задіяні всі робітники музею, активісти та волонтери.

Проводяться зустрічі з ветеранами, педагогічними колективами ЗОШ (№ 12, № 13, № 15), Вінницького транспортного коледжу, Вінницького будівельного коледжу, з Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм, Вороновицьким музеєм історії авіації та космонавтики та Державним музеєм авіації.

Військово-історичний музей Повітряних Сил Збройних Сил України – це військово-історичний, культурно-освітній заклад, призначений для комплектування, вивчення, збереження та використання матеріальних та духовних пам'яток Повітряних Сил Збройних Сил України з метою військово-патріотичного виховання та прилучення особового складу Повітряних Сил Збройних Сил України, громадян України до надбань військової історико-культурної спадщини.

Висновки. Таким чином, музеї авіаційно-космічного профілю Вінниччини є науково-освітніми установами, які збирають, досліджують та популяризують пам'ятки науки і техніки. Виявляючи та збираючи предмети музейного значення, зберігаючи музейні предмети, створюючи експозиції та проводячи культурно-просвітницьку роботу, Вороновицький музей історії авіації та космонавтики України й Військово-історичний музей ПС ЗС України використовують результати своєї власної наукової діяльності, на які зрештою опирається і уся діяльність цих музеїв – науково-фондова, експозиційна, просвітницька та освітня. Музеї ведуть активну роботу з популяризації історії української авіації. Їх наукові співробітники займаються пошуком, збиранням, обробкою, вивченням й збереженням пам'яток науково-технічного прогресу, беруть участь у різних наукових конференціях, пишуть статті до наукових та періодичних видань. Культурно-просвітницька робота музейних закладів з авіаційної та космічної тематики Вінниччини здійснюється через такі форми, як: проведення екскурсій по експозиціям та виставкам музеїв; надання консулатацій із профільних питань цих закладів; читання лекцій з використанням музейного матеріалу; організація різноманітних зустрічей, проектів та акцій до визначних історичних та державних дат.

Перспективи подальших досліджень: розкрити мережу українських музеїв авіаційно-космічного профілю, проаналізувати етапи їх становлення, наукову й культурно-освітню діяльність. Тому подальший розвиток даної теми може бути розглянуто в більш детальній науковій праці, пов'язаній з розвитком в цілому музейної справи в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниччина музейна: [довідник / відп. за випуск К. І. Висоцька]. — Вінниця: друк ФОП Добринська М. Г., 2008. — 96 с.
2. Вороновицький музей історії авіації та космонавтики ім. О. Ф. Можайського: [буклет] // Науково-допоміжний фонд Меморіального музею-квартири сім'ї Гризодубових. — Кн. 11. — № 7040. — с. 32.
3. Вороновицький музей історії авіації та космонавтики України. Пояснення до звіту по формі № 8-НК за 2009 р. // Архів Вороновицького музею історії авіації та космонавтики України. — 1 арк.
4. Врятуємо музей Можайського // Крила України. — 2010. — № 26 (534). — с. 9.
5. Гордість Поділля: [путівник] / [В. Д. Бовкун, І. П. Грущенко, Н. С. Кветний, І. А. Пшук,

- Й. Г. Тельман]. — Одеса: «Маяк», 1979. — 136 с.
6. Дерновий В. Головний музей Повітряних Сил Збройних Сил України / Володимир Дерновий // Крила України. — 2007. — № 1-2 (372-373). — с. 10.
 7. Дерновий В. Перша радіокерована ракета «повітря-повітря» / Володимир Дерновий // Крила України. — 2008. — № 40 (445). — с. 13.
 8. Звіт Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України за 2007 р. // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 3 арк.
 9. Звіт Вороновицького музею історії авіації та космонавтики за 2009 р. // Архів Вороновицького музею історії авіації та космонавтики України. — 8 арк.
 10. Міністерство оборони України. Витяг з директиви Командувача Повітряних Сил Збройних Сил України від 05.05.2005 р. № 350/106/1/03, м. Вінниця // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 1 арк.
 11. Міністерство оборони України. Витяг з директиви Міністра оборони України від 20.04.2005 р. № Д-322/1/010, м. Київ // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 1 арк.
 12. Міністерство оборони України. Наказ Командувача Повітряних Сил Збройних Сил України від 31.10.2005 р. № 317, м. Вінниця «Про затвердження Положення про Військово-історичний музей Повітряних Сил Збройних Сил України» // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 1 арк.
 13. Міністерство оборони України. Наказ начальника Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України від 04.11.2005 р. № 1, м. Вінниця «Про початок функціонування Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України» // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 1 арк.
 14. Міністерство оборони України. Наказ начальника штабу – першого заступника командувача Повітряних Сил Збройних Сил України від 04.11.2005 р. № 203, м. Вінниця «Про формування Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України» // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 1 арк.
 15. Музейні установи Вінницького району за 2009 р // Архів Вороновицького музею історії авіації та космонавтики України. — 2 арк.
 16. Обґрунтування до штатного розпису на 2008 р., що до підтвердження Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України IV групи за оплатою праці // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 2 арк.
 17. Оленюк Л. А техніка до музею все прибуває / Людмила Оленюк // Крила України. — 2006. — № 44 (363). — с. 2.
 18. Паспорт шкільного музею: «Музей авіації ім. О.Ф. Можайського». Вороновицька СШ № 1 Вінницького району // Архів Вороновицького музею історії авіації та космонавтики України. — 4 арк.
 19. Підсумки роботи Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України за перше півріччя 2007 р. // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 6 арк.
 20. План роботи Вороновицького музею історії авіації та космонавтики на 2010 рік // Архів Вороновицького музею історії авіації та космонавтики України. — 4 арк.
 21. Повітряні Сили Збройні Сили України. Військово-історичний музей Повітряних Сил Збройних Сил України: [буклет] // Науково-допоміжний фонд Меморіального музею-квартири сім'ї Гризодубових. — Кн. 11. — № 7060. — с. 36.
 22. Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України, затверджене наказом МО України від 6.03.2002 р. № 95 // Архів Військово-історичного музею Повітряних Сил Збройних Сил України. — 94 с.
 23. Посвідчення Музею історії авіації смт. Вороновиці Вінницького району Вінницької області з присвоєння найменування «Народний музей» від 29 лютого 1972 р. // Архів Вороновицького музею історії авіації та космонавтики України. — 1 арк.
 24. Творець першого літака // Крила України. — 2010. — № 11 (519). — с. 13.
 25. Тригуб О. У ювілей тричі Героя / Олексій Тригуб // Крила України. — 2010. — № 23 (531). — с. 3.
 26. Уніфікований паспорт музею: «Музей історії авіації та космонавтики України». 15.01.2000 р. // Архів Вороновицького музею історії авіації та космонавтики України. — 4 арк.

27. Шаміс Л. Музей неба / Л. Шаміс // Радянська

Україна. — 1984. — № 82 (18990). — с. 4.
